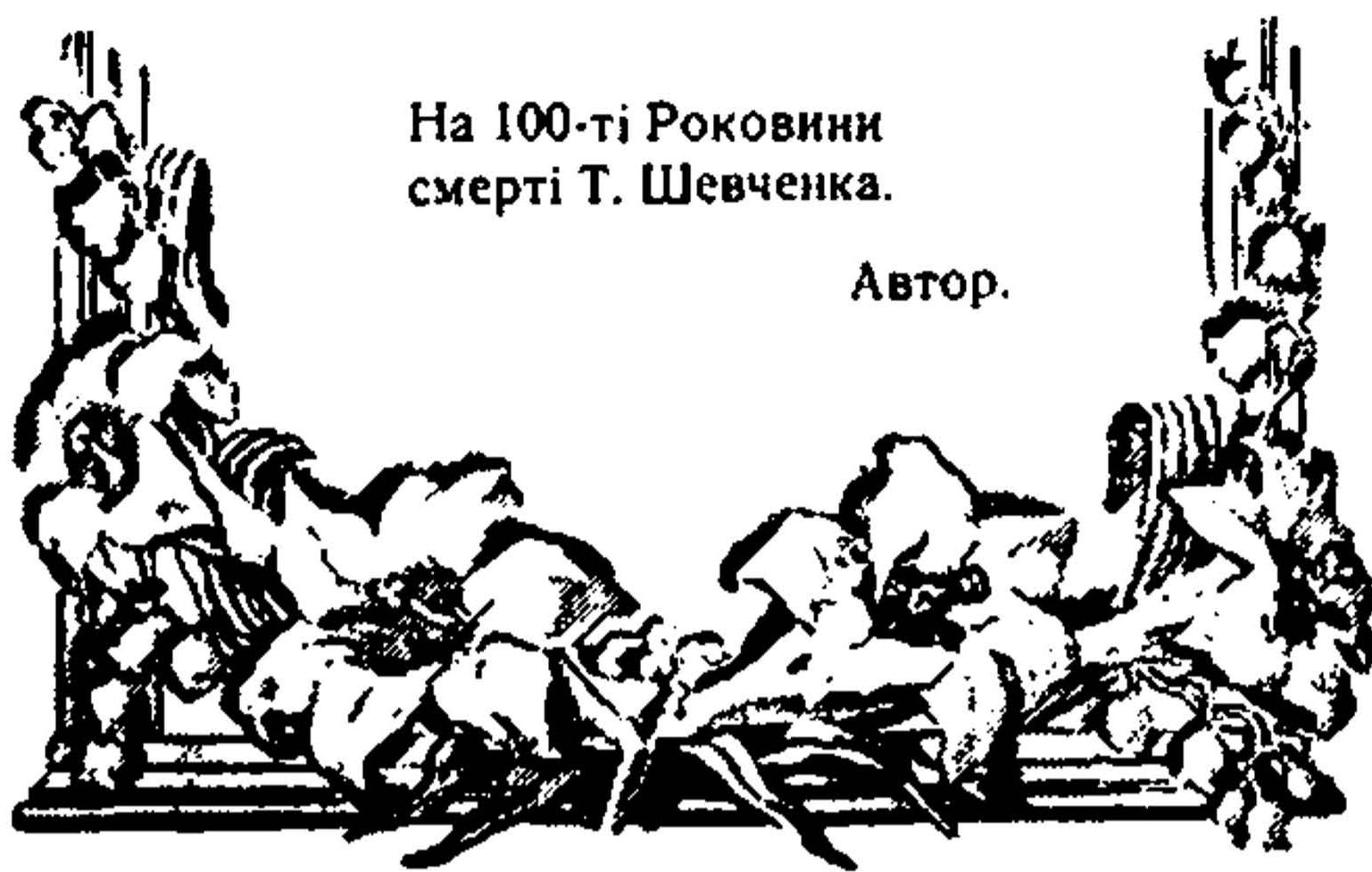

ФЕДІР ОНУФРІЙЧУК

СВІТ РОСЛИН У ТВОРАХ

Т. ШЕВЧЕНКА

На 100-ті Роковини
смерті Т. Шевченка.

Автор.

Передмова проф. д-ра Ю. Мулика-Луцика

Накладом Автора

Йорктон

1961

F. ONUFRIJCHUK

Flora in Shevchenko's Poetry

ФЕДІР ОНУФРІЙЧУК

**СВІТ РОСЛИН У ТВОРАХ
Т. ШЕВЧЕНКА**

Передмова проф. д-ра Ю. Муника-Луцика

Накладом Автора

Йорктон

1961

**Всі Права Застережені
All Rights Reserved**

Обкладинка мистця-маляра Л. Молодожанина

Printed in Canada

Printed by REDEEMER'S VOICE PRESS, Yorkton, Sask.

ПЕРЕДМОВА

(Нова сторінка в шевченкознавстві)

У 100-ті роковини смерті Тараса Шевченка в культурі Шевченка і в шевченкознавство внесено деякі замітні вклади, що залишається історичними пам'ятками українства нашої доби.

Серед тих різних вкладів у періоді цих Роковин появився на світ один з найважливіших у шевченкіяні, але одночасно він вирізняється, між іншим, і цим, що його поява на світ являється найтихішою між усіма іншими пам'ятками 100-х роковин смерті Т. Шевченка; цим тихим вкладом є праця інж.-агр. Ф. Онуфрійчука п.н. "Світ рослин у творах Т. Шевченка".

Важливі речі завжди творяться тихо, і багато з них появляється на світ незамітно,—це зумовлюється різними обставинами.

А однак, не зважаючи на тихість появи цього факту, треба усвідомити собі й підкреслити, що вищезгадана праця Ф. Онуфрійчука започатковує собою нову сторінку в шевченкіяні взагалі, а в шевченкознавстві зокрема. Ф. Онуфрійчук перший започаткував систематичне дослідження справи відношення між творчістю Т. Шевченка й світом рослин; досьогодні шевченкознавці порушували тільки предмет наявності рослинних елементів у творах Т. Шевченка, а Ф. Онуфрійчук започаткував дослідження ролі рослинного фактору творчості цього поета. Звичайно, між першим і другим є суттєва різниця.

Твори—це готовий продукт творчості. Досьогодні шевченкознавство займається, як правило, тільки творами Шевченка, а не його творчістю. Досліджувати творчість—це значить досліджувати цей духовий процес творчого духа, в якому зароджуються й оформлюються твори; це значить "на живому" ловити процес зародження творів.

У шевченкознавстві вже є деякі початкові натяки — будь вони усвідомлені, чи й неусвідомлені самими таки авторами — на спорадичні й фрагментарні спроби цікавитися творчістю Шевченка; але сучасне шевченкознавство ще не приготоване до систематичних дослідів цієї ділянки, і покищо на віть не усвідомлюється, в принциповому сенсі, самої не тільки можливості, але й потреби це чинити.

Досьогодніше шевченкознавство в основному полягає тільки в двох аспектах: 1) філологічному й 2) політичному. Філологи досліджують мову творів Шевченка, іхню стилістику, ритміку, композицію і все інше, що відноситься до теоретико-літературного аспекту, що є досі "канонічно" обмежений тільки формальними нормами. Політичний напрямок у шевченкознавстві (чи може краще б сказати: в шевченкіані) інтерпретує твори Шевченка під кутом різних політичних поглядів інтерпретаторів.

З нефілологічних систематичних шевченкознавчих праць у ці Роковини одинокою являється вищезгадана праця Ф. Онуфрійчука.

Якщо б філологи, які досі являються одноким авторитетом у шевченкознавстві, одного дня раптом усвідомили собі, що в шевченкознавстві не існує дослідування творчості Т. Шевченка, і що цю прогалину конче треба нарешті заповнити, то вони, очевидно, стали б перед фактом повної непідготовленості шевченкознавства до дослідування творчості Т. Шевченка,—вони побачили б тут ґрунт абсолютно непідготовленим, побачили б тут брак потрібного наукового апарату.

Щоб досліджувати творчість Шевченка, треба, перш за все, досліджувати духа Шевченка за психологічними принципами, а цей спеціальний предмет називається: "Психологія творчої особовості". Однак у шевченкознавство цих принципів ще досі не внесено, і покищо не видно познак свентуального їх внесення в майбутньому,—не зважаючи на це, що в науці деяких інших народів досліди над геніями під цим кутом стали вже, так би мовити, "азбукою".

Щоб досліджувати творчість Шевченка—треба, перш за все, наскільки відношення Шевченка до різних сфер і проявів життя та світу: до науки, мистецтва, політики, економії, релігії, природи і т.д., і т.д.—щоб знати, як він на все це реагував, і як ця його реакція впливала на той його духовий процес, у висліді якого появлялися його твори; цебто, щоб досліджувати творчість—треба досліджувати духову причину, а не сам тільки той наслідок, яким являється готовий твір.

Однак у шевченкознавстві немає систематичного дослідування відношення Шевченка до різних проявів життя й світу взагалі,—такі досліди мали б робити не самі філологи, а учені—фахівці різних ланок науки: природознавці, етнографи, психологи, релігіознавці, філософи, історики, літературознавці, мовознавці, мистецтвознавці і т.д. У шевченкознавстві немає цього наукового апарату.

Покійний професор Леонід Білецький, як філолог, опрацював "Кобзаря" (в 4-х томах. Вініпег, 1952-54)

в основному за філологічними принципами, але він бачив потребу робити деякі дигресії психологічного характеру, і це призвело між ним і критиками та предметом, так би мовити, до "трикутника непорозуміння". Це наслідок того, що в шевченкознавстві немає апарату вивчення творчості й творів Шевченка цією методою, що її дехто називає "плюралізмом", цебто методою всебічного вивчення. А без цього всебічного вивчення абсолютно не можливо досліджувати генезу (процес постання) твору,—поскільки основою генези являється тільки психологічна генеза, а це також значить відношення духа творця до свого довкілля, і роля цього довкілля в викликанні такої чи іншої духової реакції творця.

Усс вищесказане саме собою вияснює, яке потенційне значення своєю ініціативою для шевченкознавства має нова праця Ф. Онуфрійчука—на тему відношення Т. Шевченка до рослинного світу і роля цього його відношення в творчому процесі духа цього генія,—а це тим більше, що ця праця написана природознавцем.

* * *

Проф. Ватсон Кірконел (ректор Академійського університету) в одній із своїх рецензій 1959 р. ствердив був такий факт:

"Ботанік і агроном Ф. Онуфрійчук у праці "Дух і квіти в давніх віруваннях" підходить до фольклору під незвичайним кутом. До науки ряду українських і німецьких авторитетів він додає, у своїй невеличкій книжечці, своє власне відчуття щодо відношення між рослинами й людським життям. Він також опублікував три невеликі книжки на тему різних фаз ботаніки" (Watson Kirkconnell, Letters in Canada: 1958. University of Toronto Quarterly).

Тією "незвичайністю" предмета зацікавлень Ф. Онуфрійчука, що її кмітливо й правильно підмітив проф. В. Кірконел, являється "власне" відчуття щодо відношення між рослинами й людським життям. І в цьому є та свіжість, і новість у працях Ф. Онуфрійчука,—в цьому його пionерство в цій ділянці науки. Більше того, факт "незвичайності" в його творах має тут ширше й глибше значення в цьому сенсі, що Ф. Онуфрійчук перший в українській науці проглашає кладку між сферою ботаніки й гуманістики, а специфічно—між ботанікою й літературною творчістю. Ця кладка може видаватися, з першого погляду, чимсь іррелевантним, без причинового зв'язку одного з одним,—бо ж, могли б спітати філологи й природознавці, як погодити ботаніку з літературознавством? А однак причиновий зв'язок між ними є,—він існує в найвищий точці— в точці філософській. Де хото означує філософію, як "стремління в напрямі

універсального пізнання речей". Отже, філософія користується здобутками всіх спеціальних наук (фізики, біології, астрономії, медицини, психології, соціології і т.д.), які вона синтезує в одноціле, зводить їх в одну точку, на ґрунті якої буде філософську мисль.

Очевидно, завершенням шевченкознавства був би твір "Філософія Тараса Шевченка",—однак такий твір не існує, і в шевченкознавстві навіть натяків немає на потребу систематичного вивчення філософії Т. Шевченка. Але, щоб такий предмет дослідів міг постати, для цього найперше потрібно вивчати творчість і твори Шевченка з різних точок зору, і це мають робити спеціалісти різних наук, співпрацюючи один з одним, щоб шукати причинового зв'язку між вислідами праці кожного з них. У цьому саме сенсі є зв'язок між "шевченкознавчою ботанікою" і "шевченкознавчим літературознавством",—іхня взаємоспівпраця становитиме собою частину цього матеріалу, що необхідний для майбутнього універсального пізнання істоти Шевченка, всебічного пізнання його світогляду,—а це й буде "філософське шевченкознавство", як синтеза й вінець шевченкознавства.

* * *

Живемо в т. зв. "атомовій ері". Дехто каже, що яка роль атома у сфері фізики, така ж роль гена у сфері біології. Отже, наші часи можна також назвати "ерою гена". Тут немає потреби ширше оповідати про історичний зв'язок атомістики з філософією, який існує ще від часів давнього грецького філософа Демокрита. Як відомо, історичні доби великих наукових відкрить завжди впливали на мислення людства так, як мислення впливає на можливості тих відкрить. Тут є взаємозв'язок між розвитком філософії й науки. Майбутні історики філософії писатимуть про "філософію атомної ери".

У своїй праці "Складні процеси життя рослин" Ф. Онуфрійчук іде в напрямі натяків (може покищо інтуїтивних) на піднесення гена до філософського принципу, хоч він конкретно обмежує це тільки психологічним матеріалом,—він бере гена за цього фактора, що вирішує про стабільні риси даного типу кровно спорідненої групи людей та геніяльних одиниць.

У світлі вищесказаного сам собою стає очевидним цей факт, що оця найновіша праця Ф. Онуфрійчука —це не жодне випадкове, відірване явище, а тільки один з чергових, послідовних і закономірних продуктів його принципово-загального й систематичного зацікавлення відношенням між природою й духовістю людини, народу й людства, а в тому й геніїв.

Давні грецькі філософи—т. зв. "натурфілософи"

(“філософи природи”) “одуховлювали” матерію; модерні філософи більшістю “матеріалізують” духа. Ф. Онуфрійчук не стоїть на ні одному, ні на другому бігуні цих двох протилежностей, і також не шукає компромісу між ними. Він сприймає дух духовим, а матерію матеріальною, як дві різні суворенні сфери буття; а предметом його зацікавлення являється справа реакції духа на спонуки природи.

Ф. Онуфрійчук одночасно працює над новим твором: “Флора у Св. Письмі”, але він на деякий час перервав свою працю над нею, щоб раніше закінчити ось цей твір—якраз на 100-ті роковини смерті Т. Шевченка. І ця його праця, безумовно, являється важливим вкладом у процес будування духового пам'ятника Т. Шевченкові.

Юрій Мулик-Луцик.

Вінніпег,
15. 3. 1961.

ВСТУП

"Ботанічній зоології треба захоплення, інакше ботаніка й зоологія буде мертвим трупом між людьми. А захоплення це задобувається тільки глибоким розумінням краси, симетрії та гармонії в природі".

Т. Г. Шевченко.

Вплив природи, а зокрема рослинного світу, на духа великих письменників і відоме вже споконвіку. Перші, що описували та згадували рослинність, були грецькі історики Геродот та Страбон, які у своїх творах подають відомості про давні єгипетські сади, а особливо про висячі квітучі сади Семіраміди. Дуже гарно описаний квітучий садок мітичного короля фіаків, Аліноа, на острові Шерії в невмирущому творі "Одіссея".

Однак першим автором докладного опису рослин, і якому й надано ім'я "батька ботаніки", був грецький учений-природник Теофраст, який 2300 літ тому написав 9 книг "Дослідження рослин". У своїх працях він не тільки описав рослини, які за того часу були культивовані над Середземним морем, але й рослини тропічних країн, які стали відомими в Греції після походу в Індію Олександра Македонського (327 р. до Н. Х.).

У працях Теофраста поражає його дуже докладна спостережливість та докладний опис рослин,— і то за тих часів, коли ще не існувала ботанічна систематика, а греки тоді вживали тільки народні назви, як, напр., дуб, тополя, сосна і т.д. Праця Теофраста дає нам не тільки пізнання рослин, які були описані майже 3000 літ тому, але вводить нас у світ еллінської освіти в епосі Платона й Аристотеля, показує способи спостереження, способи наукового опису 500 видів рослинного світу.

Теофраст висловив думку, що вид постав на початку пратворення світу й представляє собою незмінну форму. Дуже багато згадок про рослини є також у творах "Іліада" й "Одіссея", а особливо в "Іліаді"— там згадуються рослини, що були вживані як зброя в боротьбі; а в чудовій картині кохання, в XIV книзі цього твору, говориться, що на лугах росли краплистий лотос, шафран і гіяцінт. В "Одіссеї" подані описи сільсько-господарських рослин, конечні для життя людини; і так, сказано, що в саді Одіссеєвого батька, Лауртеса, росли фіги, оливні дерева, грушки й виноград.

У книгах Старого Завіту згадано 70 рослин, як: кедр, виноград, яблуня, гранат, пшениця, ячмінь; а також: бук, ялина, пальма, сосна, мигдал і інші.

В усіх тих творах, звичайно, докладного опису рослин немає,—вони там представлені тільки в відношенні до буття людини: цебто, життя рослин показане як ніби дзеркало, в якому можна побачити і глибше збагнути життя людини; так, наприклад, в "Іліаді" айси порівнюється до дубів; в іншому місці згадується, що один зранений киває головою, немов обтяжена ранньою росою головка маку, розсіваючи своє насіння. У тих безсмертних класичних творах є чимало таких образів з рослинного світу, уподобінських поетами до образів людського духа, а серед них перше місце займають лілея, троянда (рожа). У поемі Віргілія "Георгікі" також часто згадується рослинний світ. Віргілій провів свої молоді літа на селі під Мантуа, і рослинний світ мав на нього великий вплив. Отож у своїх творах він уже, як знавець, згадує рослини докладніше, і подає їх аж п'ятдесят; особливо ж він описує квіти, як: нарциза, айстру, білого плюща й інші.

У культурному дорібку стародавніх римлян, зокрема ж у творах Горація, багато уваги відведено рослинам, як: лілеї, троянди, фіялці, оливному дереву і т.п. Це доказ, що рослинний світ відогравав важливу роль у творчості старовинних письменників, і вони підкреслювали зв'язок рослинного світу з духовістю людини.

* * *

Подібне явище, але в ще яскравішій формі, ми бачимо також у невмирущих творах Т. Шевченка. Україна—це самим Богом вибраний на земній кулі чудовий соняшний куточек. Усе, немов у казці, на ній гармонізовано: чудове підсоння, пишна квітуча рослинність, гаї, річки з джерельною водою і ставки, в яких купають свої звислі галузки плакучі верби. Широко-широко, як море, синіє-зелені, ніколи не старіючись, загартований духом давніх воїнів українських степ, убраний високою шовкою тирсою, квітучим воронцем та тонклолистою півонією. Подих вітру розносить над ним пахощі трав, туліпанів і степового зілля. Місцями темніють гаї і безугавну розмову зо степовим вітром ведуть могили й кургани—свідки нашої славної бувальщини. У байраках зеленіють верби, колишеться струнка тополя, чудово цвіте червона калина.

По селах маленьких, чепурненьких у вишневих садках під солом'яними стріхами рідні хати, а за ними левади, покриті соковитою травою і безліччю різно-барвного казкового цвіту. Угорі голубе чисте небо й чудова жайворонкова пісня сонцю. А там далі, за

Краєвид України

Акравель мистця-маляра П. Холодного (молодшого)

левадою—мережкові неозорі лани золотого буйного колосистого збіжжя, біло-цвітучої гречки, шматки голубого льону, немов краплини неба, і василькові стежки.

Тут краса, велич і споконвічний закон Бога. Це все наша Богом обдарована, широко квітуча Вітчизна; це—золоте руно; це—щедра і знедолена наша БАТЬКІВЩИНА—УКРАЇНА!

* * *

І ось серед цієї чарівної краси прийшов на світ Божий маленький Тарасик. Він зростав серед цієї казкової природи, серед любистків, мальв, чорнобривців, ласкавців, лілеї, щалвії, калини, рути; серед розлогих дубів, ясенів і буків, плакучих верб і широколистих струнких тополь. Сіро-грудастими круторогими красенями-волами їздив з татом у поле; він пас овечки й на світанку зустрічав рожеву зорю, а дорослим милувався могутніми водами Дніпра—Славути.

Перші дні життя, перші промені радості й тіні смутку витворили у нього—вразливої дитини—глибокого духа, а пізніше проявилися в його творах, як одного з найглибших і найблагородніших мислителів-писемників світу.

Уся чудова природа і позначений високою моральною чистотою тернистий шлях нашого народу виростили в його душі велику любов до всього свого рідного, а зокрема й до всієї природи України, і все це він згодом висловив у своєму безсмертному "Кобзарі", де він так само, як і всі древні історики й писемники, представив хрещатий барвішок—як символ дівочої чистоти, тополю—як символ самітної залишеної дівчини, буйний вітер—як символ волі, степові кургани—як символ історичного славного минулого України, рожеву зорю—як бажану зустріч, і квіти—як болісні душевні спогади особистого кохання.

У спогадах про своє дитинство, в якому раз на завжди глибоко пов'язалася його душа з природою, він, напр., у повісті "Княгиня", бачить очима своєї душі ось такий образ минулого: "Передо мною наша бідна, стара, біла хата з почорнілою солом'яною стріхою й чорним димарем; біля хати на причілку—яблуня з краснобокими яблуками, а навколо яблуні—цвітник, любимець моєї незабутньої сестри, моєї терпеливої, моєї ніжної няньки. А у воротах стоїть стара кріслата верба з засохлим вершечком, а за вербою—клуня, окружена стіжками жита і всякого хліба. По боках іде вже садок, за садом—левада, а за левадою—долина; а в тій долині ледве чутно журчить тихий потік, обсаджений вербами й калиною та оброслий широколистим лопухом".

Знаємо також, що вже наші предки дохристиянських часів у чудовій українській мітології уявляли, що вся природа має розум, що вона спроможна говорити. І тому наші древні предки мали велику пошану й любов до природи; ту любов вони висловлювали в піснях живим духом так широко й глибоко, що вона охоплює всю народну сучасну поезію, і тому в українських піснях та колядках бачимо, що дівчина розмовляє з місяцем, з зорями, плете з зірок, немов з квіточок, віночка і прикрашує свою голівку та звертається за порадою до дерева, самітна на чужині прихиляється до явора—замість до батька, а замість матері—до тополі. Козак веде розмову свою з найкращим своїм побратимом—сивим коником; звертається до орла, щоб він заніс вісточку до милої, до родини в Україну, чує та розуміє розмову буйного вітру з могилами.

Бачимо, що в піснях прояви життя природи прірівнюються до людської думки, до слів дівчини й

козака. Квітка, орел, вітер, зілля, вода, сонечко, зірки й місяць—усе це прирівнюється до думки людини, до її горя, радості і до її сліз.

Доісторичні чудові мітологічні вірування віками переходили з покоління в покоління, і мали свій вплив на духа нашого народу, а в тому й на геніяльного духа Т. Шевченка.

Як у загальному стoїть у нас справа дослідів над життям і творчістю Т. Шевченка—це питання не належить до моєї теми. Я ж, як природник, свою скромну працю присвячую тільки справі зв'язку творчості Шевченка з рослинною природою, щоб таким способом принципово поставити цю проблему, як предмет для досліджування. Звичайно у мене немає претенсій на якесь хоч приблизне виповнення цієї прогалини в досьогоднішому науковому вивчені творчості Шевченка. Але якщо б ця моя розвідка була хоч спонукою для когось, щоб він згодом ще ширше й докладніше попрацював над цією досі непорушеною проблемою, цебто над справою відношення між творчою духовістю Шевченка й природою, то вже тим самими завданням оції моєї праці було б виконане.

На закінчення складаю щиру подяку Проф. Д-р Ю. Мулик-Луцикові за перегляд праці та за мовну коректу, а найголовніше—за його побратимські поради працювати в цьому напрямі та видати цю працю.

Автор.

Тополя

Дерево тополю Т. Шевченко згадує у своїх творах дуже часто. У цьому задуманому, стрункому дереві відчувається щось беззахисне, невинно-дівоче, і тому Т. Шевченко прирівнює це дерево до обездоленої залишеної дівчини, або вдовиці.

Питання, чи взагалі є на світі ще якийсь інший такий письменник, який би мав стільки чарівно-ніжних і трагічних виразів і образів для обездоленої жінки, особливо ж зрадженої, залишеної дівчини, яка за свій вчинок—гріх мусіла покутувати все своє життя.

“Унеділю вранці-рано,
Поле крилося туманом;
У тумані на могилі,
Як тополя, похилилась
Молодиця молодая.”

(“Наймичка”)

“Коло гаю в чистім полі,
На самій могилі,
Дві тополі високій
Одна одну хилить.”

На тополю високую
Вітер нагинає,—
Дівчинонька одиноча
Долю зневажає.

А Бог людям на науку
Поставив їх в полі
На могилі тополями.”

“По діврові вітер віє,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю,
До самого долу...

...
Рости, рости, тололенько,
Все вгору та вгору...

...
Рости тонка та висока
До самої хмари...

...
Зілля дива наробило:
Тополею стала.”

(“Тополя”)

“Та виросла
Ганна кароока,

Як тополя серед поля,
Гнучка та висока..."

(“Утоплена”)

“Як тополя, стала в полі
При битій дорозі;
Як роса та до схід сонця,
Покапали слізи”...

(“Катерина”)

Т. Шевченко, згадуючи тополю, висловлює і своє шире бажання:

“А я так мало, небагато
Благав у Бога: тільки хату
Одну хатиночку в гаю
Та дві тополі коло неї...”

(1859)

Тополя

Райна, тополька, тополинька, тополинонька, тополиночка
(*Populus L.*)

“Ой, там у полі
Дві тополі,
Третя зелененька”.

(Нар. вислів).

Тополя—загально відоме дерево в Україні. Це дерево притаманне українському пейзажеві. Знаємо, що тополю наші предки згадували у своїх мітах: богиню весни вони представляли в постаті гарної дівчини, і звали її, особливо ж на Полтавщині, “тополею”. Наші мистці-малярі увічнили це дерево на картинах, як, наприклад, Пимоненко у славному образі “Майська ніч”.

В Україні тополя росте на Волині, Київщині та Чернігівщині переважно в соснових лісах з домішкою дуба; але її можна також зустріти вздовж річок на черноземі, або в травистому степу. У степах на засолених місцях на півдні, як також по всій Україні, росте струнка, так звана піраміdalка тополя (*Populus pyramidalis-Rozier*) з дуже цікавою короною, яка звичайно не має бокового товстого гілля, а тільки велику скількість тонких гілок, пригиснених до стовбура та спрямованих угору. Вона росте дуже швидко, не вибаглива щодо ґрунтів, але боїться морозів. Це рослина дводомна (на одному дереві знаходяться жіночі квіти, а на другому чоловічі); тому що досі ніде не знайдено дерева з жіночим цвітом, то її приблизно на протязі тисячоліття розмножували вегетативно—за допомогою живців, що у висліді призвело це чудове дерево до виродження; однак в останніх часах удалось знайти дерева з жіночим цвітом, отже є надія її відродити.

Т. Шевченко у своїх творах згадує переважно піраміdalні тополі, і ці стрункі дерева тепер прикрашують високу могилу поета.

Дуб

Це могутнє довговічне дерево, що іноді доживає 1500 літ. Т. Шевченко згадує у своїх творах, і, відповідно до його величини, порівнює з нашими козаками та з маєстством наших гетьманів. І справді, хто з нас не пригадує могутніх велетнів-дубів на рідних землях! Як орел між птахами, так і дуб царює в лісі серед інших дерев. Коли дуб росте в лісі, то немає дерева вищого за нього; а коли він росте одинцем на просторі, то грубим своїм стовбуrom розростається в могутнє дерево. Він іноді стоїть старезний, розсипавши кругом себе цілу сім'ю молоденьких та живких своїх діток-дубчиків. Деколи він поранений громом, але ті рани він вигоює, і, як велетень, гордовито та спокійно стоїть, немов живий пам'ятник нашої природи. Дощі іноді підмишають з-під нього землю; морози й сонце сушать його коріння; бурі торочать його гілля, але він, велетень, живе, та шелестить сухим листям, неначе щось сумовите розповідає.

В Україні дуби найбільше ростуть по дібровах, і вони там схожі на родичів, що зібралися на любу розмову та й шелестять своїм кучерявим листям, неначе справді розмовляють.

Дубові ліси в Україні ростуть на волинсько-подільській височині; наші предки-запорожці видобували з дубів човни-чайки, так звані "дуби", і подорожували ними по Чорному морі.

Т. Шевченко у своїх листах до рідного брата, коли був повернувшись з заслання, також згадував за дуби:

7 грудня 1859 р.

"...А дубового й ясенового дерева треба купити і вирубать, нехай собі лежить та сохне, поки що буде."

15 травня 1860 р.

"...Ta ще ось що: як зробиться отак, як я оце пишу, то дбай о дубовім лісі на надвірну комору (на робочу)".

20 липня 1860 р.

"...на хату кути тільки соснового дерева: на двері й одвірки дубового або ясенового".

"І яр, і поле, і тополі,
І над криницею верба
Нагнулася, як та журба
Далеко в самітній неволі.
Ставок, гребелька і вітряк
З-за гаю кризами махає,
І дуб зелений, мов козак
Із гаю вийшов та й гуляє
По-під горою; по горі

Садочок темний, а в садочку
Лежать собі у холодочку,
Мов у раю, мої старі.
Хрести дубові посхилялись,
Слова дощем позаливались.”
(“Ми в купочці колись росли”)

“Над горою
Червоний місяць аж горить,
З-за хмари тихо виступає,
І ніби гори оживають;
Дуби з діброви, мов дива,
У поле тихо одхожають,
І пугач пуга, і сова
З-під стріхи в поле вилітає;
А жаби крякають, гудуть.”
(“Княжна”)

“Вітер в гаї нагинає
Лозу і тополю,
Лама дуба, котить полем
Перекотиполе.”
(“Черниця Мар'яна”)

“На самого Маковія,
І дуб посадили...
І досі там воду святять
І дуб зеленіє.
Хто йде, іде—не минають
Зеленого дуба.”
(“Москалева криниця”)

“Ось і дуб той кучерявий...
Вона! Боже милій!
Бач, заснула, виглядавши,
Моя сизокрила!
Кинув коня, та до неї:
—Боже ти мій, Боже!—
Кличе її та цілує...
Ні, вже не поможе!
—За що ж вони розлучили
Мене із тобою?—
Зареготавсь, розігнався—
Та в дуб головою!”
(“Причинна”)

“Попід горою, яром, долом,
Мов ті діди високочолі,
Дуби з гетьманщини стоять.
У яру гребля, верби вряд.

...
То не вітер, то не буйний,
Що дуба ламає;

То не лихо, то не тяжке,
Що мати вмирає;
Не сироти, малі діти,
Що неніку сковалі,—
Їм зосталась добра слава,
Могила зосталась.”

(“Катерина”)

“Жеруть і пилить старого дуба,—
А од коріння тихо, любо
Зелені парості ростуть,
І виростуть. І без сокири
Аж зареве та загуде,
Козак безверхий упаде.
Розтрощить трон, порве порфіру,
Роздавить вашого кумира
Людської шашелі”.

(“Гамалія”)

Дуб

Дубок, дубочок, дубонько, дубчик, дубичок, дубинка,
дубинонька, дубина, дубиночка

(*Quercus L.*)

“Як ми з тобою спознавалися,
сухі дуби розвивалися”.

“Як були ми молодими, та ходили до
дубини,
у червоних запасках, і синізна на
вісках”.

(Укр. народ. поговірки).

Дуб - могутнє дерево наших широколистих лісів. У перед-історичних часах наш народ у своїх мітах оспіував його в піснях та колядках, називаючи його "світовим деревом". Ось що каже про нього одна з колядок, в якій висловлене українське дохристиянське уявлення про започаттій процес творення світу:

“Колись—то було з початку світа:
Тоді не було неба на землі,
Неба на землі, не синього моря;
А серед моря—та два дубочки.
Сіли, впали два голубочки,
Два голубочки на два дубочки,
Почали собі раду радити,
Раду радити у гуркотати:
“Як ми маємо світ основати?”

На свято Купала дівчата у своїх піснях згадували про відьму:

"На дуб лізла, кору гризла,
З дуба впала, зілля купала."

Найбільш розповсюдженою відміною з листястих порід є саме так званий черешковий або літній дуб (*Quercus pedunculata*-Ehrn.); це—довголітнє дерево, що живе кілька сот літ. Висотою воно сягає 20-30 метрів і росте вгору 120-200 літ, а вгрубину—впродовж усього свого життя. Він росте по всій Україні, здебільша по рівнинах і річних роздолах. Особливо подобаються йому місця, що їх заливає водою навесні, на низинах річок, бо він любить свіжий і глибокий ґрунт і там він творить чудові річкові ліси. В Україні його найбільше на Закарпатті, галицькій Гуцульщині, а особливо на лісостепі, який охоплює собою південну частину Волині, Київщини й Чернігівщини, північну частину Харківщини та східну частину Поділля, творячи там чисто-дубові ліси.

Він живе і серед лісного масиву, також відокремлено, але тоді він, хоч і нижчий, але за те значно грубший і має буйну, кріслату корону.

Коріння дуба дуже міцне і спроможне витримувати сильні бурі. До перших 6-8 років життя воно являє собою майже 2-метровий сторчовий корінь, який починає розгалужування, але на 30-му році життя, пускаючи парості частково поземо, а частково скісно вглиб.

Деревина дуба міцна; вона вживається, як матеріал, на дорогі меблі, а також служить основним матеріалом у бондарному промислі. У корі молодих дерев є багато дубильних речовин, які вживаються для дублення шкури.

На могилі Т. Шевченка від сходу також є декілька цих дубів.

Калина

Дерево калину в Україні дівчата згадують у старих обрядових піснях, а особливо в клечальній пісні на Зелені Свята. Калина під той час розцвітає білим цвітом, а її китягами дівчата рясно заквітчують свої білі хатини. У деяких народів суцвіття калини означає мир, а у нашого народу нашу Батьківщину-Україну прирівнюють до червоної калини, бо Україна має чарівну природу, і на всій земній кулі вона красується, немов квітка. Калина—загально відоме дерево в Україні, і Т. Шевченко в багатьох своїх творах згадує її:

"Найдеш у гаї тую калину,
То й пригорнись!...
Бо я любила, моя дитино,
Ї колись..."

“Зацвіла в долині
Червона калина,
Ніби засміялась
Дівчина дитина.”

1849.

“Тоді неси мою душу
Туди, де мій мілій
Червоною калиною
Повстав на могилі,...
Буде легче в чужім полі
Сироті лежати:
Буде над ним його мила
Квіткою стояти.”

“Не сон-трава на могилі
Вночі процвітає,—
Там дівчина заручена
Калину сажає.”

“І калина прийнялася,
Віти розпустила.”

“Широкая, високая
Калино моя,
.....
І три літа на могилу
Дівчина ходила.
На четверте... Не сон-трава
Вночі процвітає,
То дівчина з калиною
Плаче розмовляє.
Широкая, високая
Калино моя.”

“Зневажають червоную
Калину мою.”

“Над Дніпровою сагою
Стойть явір між лозою,
Між лозою з ялиною
З червоною калиною.”

1860.

“Тече вода з-під явора
Яром на долину,
Пишається над водою
Червона калина.

Пишається калиночка,
Явір молодіє,
А кругом їх верболози
І лози зеленіють.”

“Посадили над козаком
Явір та ялину,
А в головах у дівчини
Червону калину.”

“Сонце гріє, вітер віє
З поля на долину,
Над водою гне з вербою
Червону калину.”

(“На вічну пам'ять Котляревському”)

Калина

Калинонька, гордовина, городовина, червона калина,
калинка, калиночка.

(*Viburnum L.*)

Калинова вітка,
Як рідна тітка.

Та висип же, мила,
Високу могилу,
Та посади, мила,
Червону калину.

(Народні примовки).

У передісторичних часах наші предки також часто згадували калину, особливо ж у колядках; і ось в одній з них згадується князя, який живе у дворі, що стоїть на сімох стовпах, обгорожений зеленим терном, а вхід до його двору веде через калинові мости, якими до нього приходять у гості боженько-сонечко, місяць, зорі і дрібненький дощик. Сам князь ходить через Дунай по калиновому мості в рай. Узагалі в наших предків калина з червоним своїм цвітом була символом краси й світу. У багатьох народніх піснях є згадки про неї:

“Ой, догнала літа свої
На калиновім мості:
“Ой, верніться, літа мої,
До мене хоч в гості!”

(“Ой, з-за гори кам'яної”)

“Просив насипати високу могилу,
Просив посадити у головах
Червону калину.”

В Україні калина росте переважно на узліссях, любить вапнисті ґрунти, добре переносить затінок. Квіт у неї білій, неправильними кружками, а ягоди яскраво-червоні,—принадна пожива для птахів. Її дерево тверде, і його звичайно споживанується на токарські вироби. Кора, молоді гілки та квіти мають при-
менення в медицині, як лік, що гамує кровотечу.

Верба

Либонь жодне інше дерево не пов'язане так з життям Т. Шевченка, як верба; бо ось восени 1850 року він узяв був у Гур'єві вербову гилячку й потім посадив її в Новопретровській кріпості на півострові Мангишлак над Каспійським морем. Потім були досаджені й інші дерева, і так згодом виріс парк. Тепер же цей парк, який звється Шевченківським парком, займає 8-гектарну площину, а доглядають його казахи.

Є спогади, а навіть малюнок, як Т. Шевченко на самоті, несучи в душі велику журбу, просиджува від посадженої ним цієї верби. Відомо, що на засланні він майже не розлучався з цією вербою, і не один раз спав під нею, а в своєму "Дневнику" з 1857 року він часто згадує цю вербу і він писав так:

17 червня: "...Нічого не може бути в житті солодшого, як ча-
руюча самотність, особливо перед обличчям усміхненої квітучої
красуні матері-природи. Під її солодким очаруванням людина
невільно поринає сама в собі, і бачить Бога на землі, як каже поет
...Сижу, або лежу мовчи по цілих годинах під моєю коханою
вербою."

11 липня: "...після обіду я також, звичайно, заснув під своєю
коханкою-вербою".

13 липня: "...я вернувся в город, ліг під своєю завітною вер-
бою, і сам не знаю, як це сталося,—заснув, і проснувся вже на
розсвіті."

У своїх творах він густо згадує вербу:

"Як у Дніпра веселочка
Воду позичає...
Як широка сокорина
Віти розпустила,
А над самою водою
Верба похилилась:
Аж по воді розіслала
Земні віти..."

(“Княжна”)

"Київським шляхом верби похилі
Требратні давні могили вкрили..."

(“Сон”)

"У титаря у садочку
У яру криниця
Під бербою..."

(“Титарівна”)

"Давно, давно колись
Я чув, як, стоя під вербою,
Тихенсько дівчина співала.

—
"А верби геть понад ставом
Тихесенько собі кулають
Зелені віти."

1850.

“І досі сниться: під горою
Між вербами та над водою
Біленька хаточка.”

“У Нилю скупане спить
В пелюшках долі під вербою
Дитяточко. А між лозою
З лози колисочку плете
Та плаче праведная мати.”

(“Марія”)

“Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.”

(“Причинна”)

Верба

Вербка, вербиця, вербичка, вербиченька, вербочка, вербина, верболіз, тала, івина, лоза, чорнолоз, телюг, чорнотал, шелюжина, білотал, тала, краснотал, крихковерб, ницелоз, нетала, ракитник, лозник, самбірка, рокотина.

(*Salix L.*)

Будь високий, як верба,
А багатий, як земля.

Там вербиця, де криниця.

(Нар. примовки)

Як бачимо, Т. Шевченко усвоїх творах представляє вербу, що росте над водою, і це, звичайно, вірно, бо це дерево в Україні росте переважно поблизу води, а зокрема його садять біля криниць, особливо ж біля джерел-криничок, і вона там немов захищає криничку від літньої спеки, а людям показує її ще здалеку. Люди звичайно садять її на вологій низині; рідко-коли її можна побачити в лісі. Вона росте переважно над річками й балками й іноді розростається до могутніх розмірів. Деколи вона буває й дуже стара та дупловата, але й тоді вона далі живе; з уваги на таку її живкість, люди в поговірках кажуть: “будь здоровий, як вода, а ростючий, як верба”.

Верба в Україні має чимале значення також і в пасічництві, бо дає ранній медонос. Бджоли напровесні збирають з вербових квітів нектар і пилок, згодом споживуючи це на годування личинок раннього весняного выводу.

З вербової лози плетуть всілякі кошики, а вербову кору при-мінюють у гинбарстві на гинбування шкур.

Наші предки пов'язували вербу з життям русалок. Вони уявляли, що русалки жили в воді, а по вечорах виходили з води та,

співаючи, блукали по березі між вербами, коли ж кого здібали з людей, то ставили йому таке питання: "Що росте без коріння, що біжить без повода, і що цвіте без насіння?" А хто не міг цього розгадати, то його залоскочували.

Осика

Про дерево осику в Україні є легенда, що на цьому дереві нібіто повісився Юда Іскаріот, і тому-то листя на ньому при найменшому подихові вітру тріпотить, немов дрижить. За старих часів це дерево пов'язували з існуванням різних духів, а особливо з відьмами.

Дрижання листя осики—це наслідок тієї біологічної присмокту будови осикового листка, що його черешок довший за пластинку листка, і тому листок на такому черешкові під найменшим порухом повітря, незалежно від напрямку вітру, коливається. Т. Шевченко у своїх творах згадує осику на основі старих вірувань нашого народу:

"Росте в полі на могилі
Осика заклята;
Отам відьма похована,—
Хрестітесь, дівчата!"

Найшли ї... Громадою
Без попа сховали
На могилі, ї осиковим
Кілком пробивали.
А дівчата засіяли
Могилу цвітами
І осику поливали
Своїми слізами.
І виростла на могилі
Осика заклята."

(“Осика”)

"Розкажи, як за горою
Сонечко сідає;
Як у Дніпра веселочка
Воду позичає;
Як широка сокорина
Віти розпустила."

(“Княжна”)

Осика

Осина, осичина, осокір, сокорина, восина, трепета.
(*Populus tremula L.*)

Ой, ліс-осичина,
В тебе жінка—позичина.
(Нар. присвока)

Осика в Україні дуже поширенна. Її стодбур росте дуже скоро, і він гарної круглої, рівної форми. Його деревина біла і м'яка, тому їй надають різноманітні примінення, особливо ж на виріб сірників. Вона розпускається зовсім пізно; тоді—вже в ту пору, коли на інших деревах повно зеленого листя—вона чудово пишається серед зеленого покрову своїм червоно-бурим листям.

Осика цвіте рано, ще перед тим, як почне розвиватися її листя, а цвіте вона дуже рясно. Її пухнаті білі летючки-насіння покривають, немов снігом, усе: дахи будинків, дороги й поля. Люди, звичайно, не звертають на це уваги, але в Україні—це велика весняна подія, бо тоді починають співати соловії.

Таке, як в осики, рясне насіння є проявом особливо великої боротьби її за існування. Ось, напр., зломану галузку з квітами вітер іноді зажене кудись на дорогу, і хоч колеса возів її придавлюють до битого шляху, то однак вона далі живе, і розсіває своє пухнате насіння. Мільйони того насіння намарне розносить вітер, але його частина все ж таки проростає, і з нього згодом виросте нова осика—нове життя.

У неї ніколи немає розлогої корони, як це буває в інших дерев; її корона дуже рідка, і тому вона дає таку обмаль затінку. У загальному—це світлолюбне дерево.

Явір

Явір в українській народній творчості символізує собою козака.

“Стойть явір над водою,
В воду похилився,—
На козака пригодонька,
Козак зажутився.

Не хвилися, явроньку,—
Ти ще зелененький.
Не журися, козаченьку,—
Ти ще молоденький”.

Явора зрубали, і тешуть,—це знак, що козака хоронять.

“Тешуть явір, тешуть явір
Тешуть яворину,
Молодому козакові
Ta на домовину”.

Зокрема ж згадується явір в українських незмируючих думах, що сповнені народніми сльозами, кров'ю та гуманістю і любов'ю нашого народу до своєї Вітчизни-України:

“Словами промовляє:
“Вовки-сіроманці,
Орли-сизокрильці,
Гості мої милі,
Мало-немного обіждіте,
Покіль душа з тілом розлучиться,
Тоді будете до мене находжати,
Тіло мое жваковати,
Жовту кістя по балках розношати,
Попід зеленими яворками ховати
Комишами укривати”.

(“Втеча трьох братів з Азова
з турецької неволі”)

Маємо згадки за явір і в колядках нашого народу. І так, на свято “Різдва Сонця” є згадка, що Божа Мати породила Сина, скупала Його в морі, випрала ризи в Йордані, сповила в шовкові пелюшки, поклада в колиску та й повісила її на яврах.

Як і в народній творчості, так і в поезії Т. Шевченка явір символізує собою долю молодої людини, та урочистий душевний спокій, і явір часто виступає в парі з калиною:

“Три явори посадила
Сестра при долині...
А дівчина заручена—
Червону калину.
Не прийнялись три ясені,
Тополя всихала,
Повсихали три явори,
Калина зов'яла”.

(“В казематі”)

Не зри
Сльозу пророчую утри,
Заквітчай голову дівочу
Лілеями та тим р'ясним
Червоним маком, та й засни
Під явором у холодочку”.

(“Марія”)

“Над Дніпровою сагою
Стойть явір між лозою,
Між лозою з ялиною
З червоною калиною”.

(“Над Дніпровою сагою”)

“Тече вода з-під явора
Яром на долину,
Пишається над водою
Червона калина.
Пишається калиночка,
Явор молодіє,
А кругом їх верболози
І лози зеленіють”.

(“Тече вода з-під явора”)

Явір

Яворець, яворик, яворин, яворина, яворок, яворонько.
(*Acer Pseudoplatanus L.*)

Явір росте в Україні майже на всіх просторах її землі, але у більшій кількості – на західній частині Уманщини. Явір – це високе, стовис та зеленоочубе і привітне дерево; він росте швидко, а його стовбур високий, листки великі, гладенькі, лапчастої форми, зверху темно-зелені, а зісподу яснозелені. Цвіт творить звислі китяги; він іноді доживає 500 років, а найкраще росте на левадах изд річками, чи на лугах біля лісів. З явового дерева видобують бандури.

Ясень

Т. Шевченко також згадує у своїх творах і чудове дерево – ясень. І те гарне дерево прикрашує могилу Т. Шевченка біля Кацева.

Ясень у народній творчості символізує собою (подібно, як і явір) долю молодої людини. Він зображеній в людській уяві, як вразливе дерево, що чутко відзвивається на настрій у природі. Народ наподібнює молодого хлопця до ясения. Напр., Григорій Квітка-Основ'яненко послуговується ось такою фігурою з народної стилістики: “Гнеться, неначе молодий ясенок”.

Ось образи в поезії Шевченка, в яких ясень належить до домінантних елементів:

“Ще треті півні не співали,
Ніхто ніде не гомонів
Сичі в гаю перекликались,
Ta ясен раз-у-раз скрипів”.

(“Причині”)

“Посадила стара мати
Три ясени в полі...”

(“В казематі”)

1847.

Ясень

Ясенина, ясенок.
(*Fraxinus excelsior L.*)

Ясень—це дуже гарне лісове дерево з високим та грубим стовбуrom. Кора на його стовбурі ясно-сіра, на старість порепана. Корона в ясеня розлога, з грубим гіллям. Листя у нього непаристопірчастої форми. Він цвіте перед розвитком листових бруньок. Доживає до 40 літ. В Україні найбільше його росте в Криму.

Терен

Густий чагарник терну—це один з типових елементів рослинної картини в Україні. Терен розростається скоро й так густо, що людині крізь нього дуже важко пробивати стежку, тому-то терен у народній творчості символізує собою непроходимість, розлуку з якимсь простором і часом та з минулим узагалі. Ось зразок з народної пісні:

“Позаростали стежки доріжки,
Де проходили милой ніжки;
Позаростали тернем, травою,
Де проходили ми разом з тобою”.

Народня стилістика прирівнює чорні очі до ягід терну:

“Брови як шнурочок, очі як терночок”.

Або в пісні:

“Чорні очі, як терен,—
Коли ми ся поберем?”

Терен згадується в думах:

“Тоді отаман Матяш од них далеко одступав,
Терновий огонь розкладав,
Коня свого козацького сідав,
Біля себе припинав...”
(Дума про отамана Матяша старого).

Терен згадується в українській мітології. На Волині у веснянці, поєднаний з хороводом “кривий танець”, співають:

“Дівки й молодиці
Терени зрубали,
Та й церквою збудували”.

Це християнізований фрагмент дохристиянського обрядового хороводу "Кривий танець".

У Т. Шевченка терен символізує собою розлуку й безповоротність:

"Заросли шляхи тернами
На тую Вкраїну,—
Мабудь, я п' навіки,
Навіки покинув.
Мабудь, мені не вернутись
Ніколи додому?"
(“Заросли шляхи тернами”)

Терен

Терник, терничок, тернина, тернинка, тернинонька, терниночка, терница, терня.

(*Prunus spinosa* L.)

Це—чагарник; він росте переважно на сухих ґрунтах гущавинами, або при дорогах на соняшних узліссях; у нього добре розвинене коріння. Терен цвіте рясно дрібним білим цвітом. Живопліт з терну творить непрохідну перешкоду на шляху.

Восени терен вкривається ягодами, подовгасто-круглої форми. Його гарні на вид ягоди дуже терпкі на смак, і тільки на морозі вони стають солодкаві; пташки їдять їх зимою залюби.

В Україні з тернових ягід роблять горілку, так звану "тернівку", а також сушать ці ягоди на зиму, і варять з них терновий узвар (чи "юшку").

Квіти

Т. Шевченко у своїх творах згадує квіти; та й не дивно, бо ж він ще дитиною виростав серед пишних квітів чудової флори на українській землі. На всій земній кулі либо не росте стільки різних відмін квітів, як в Україні, а вже особливо в степу.

Степ України—це чарівне царство квітів. На просторах сотень миль він пишається різними квітами: червоні маки, волошки, ковалики, петрові батоги, дзвіночки; а вже особливо навесні, коли стечуть руді води, а сонце пригріє, приласкає степ, і все оживає. Сонце—це ж зачарований ключ, що відкриває собою оте степове чарівно-гармонійне царство краси.

У різних місцях свого вегетаційного сезону лице степу неоднакове: навесні степ жовтіє великою кількістю квіток сон-трави й тюльпанів, які згодом замінюються білими анемонами й голубими незабудьками, а після цього починає цвісти лілова шалвія, якій на зміну згодом настає тирса.

Кожна рослина, а в тому й квітка, має свою батьківщину походження. І ось історія квітів уважає, що батьківщиною тюльпанів є Голландія, хоч насправді ж це не правда: батьківщиною тюльпанів є Україна, а початок еміграції цієї квітки з України у світ датується від часу нападів турків на Україну. І так ось цибулини тюльпанів з нашого степу були перевезені турками в Туреччину і там їх акліматизовано. Як свідчать історичні дані, 1544 року посол імператора Фердинанда, *Anger de Bousbeque*, побачив в Адріянополі біля палац султана Сулеймана, дружиною якого була українка Роксоляна, квітучі українські тюльпани. Вони йому дуже сподобалися, і він звернувся з проханням, щоб йому подарували декілька їх. Подаровані цибулини тюльпанів він привіз до Відня, і з року 1559-го наші тюльпани мали початок свого розповсюдження на заході Європи. А року 1575-го *Karol de L'Ecluse* перевозить їх у Голландію й у Фландрію, там їх схрещують, і так виводять з них багато нових відмін, і тепер уже весь світ помилково називає батьківщиною тюльпанів не Україну, а Голландію.

Навесні, як тільки пригріє сонце, і степ починає зеленіти, тоді на ньому масами появляються великі яскраво-червоні й жовті квіти тюльпанів. Їхня цибулина в чималій глибині степу перезимовує під захистом верхнього шару ґрунту. І ось, як тільки сонечко пригріє землю, використовуючи весняну вологість, стеблина починає рости вгору, випускаючи 3-5 сизої барви листків, а потім вилонює свою пишну квітку. Тюльпани живуть на поверхні степу коротко, бо не витримують посухи—приблизно два місяці, а потім перецвітають, і висіваються, а всі наземні частини всихають, відпадають, а в ґрунті залишається одна цибулина, що в стані спокою перебуває в ґрунті ціле літо й зиму, а на другу весну вона знову видає з себе свою чудову квітку, прикрашуючи наш рідний степ. А що туліпани—це наші рідні рослинні побратими, то доказом є те, що вони мають свою характерну степову біологічну прикмету: що в степу впродовж століть їхній цвіт не зменшується, тоді як в усіх інших країнах світу—коли тюльпан залишений у землі—його цвіт з року на рік зменшується.

Узагалі у своїх творах Т. Шевченко багато згадує за квіти:

“Подивилась на дитину,
Умиту сльозою:
Червоніє як квіточка
Вранці під росою...

Лоню моя, лоню моя,—
Цвіте мій рожевий!”

(“Катерина”)

“І сниться сон мені: дивлюся
В садочку, квітами повита
На пригорі собі стойть,
Неначе дівчина, хатина.”

(“Сестрі”)

“Росла собі і виростала,
І на порі Марія стала,
Рожевим квітом розцвіла.”

(“Марія”)

“Радуйся, ниво неполитая!
Радуйся, земле, не повитая
Квітчастим злаком!
Розпустись,
Рожевим крипом процвіти.”

(“Подражаніє Ісаї”)

“Бувало виглянє із хижі
Як тая квіточка з роси.”

(“Москалева криниця”)

“Весна. Садочки зацвіли,
Неначе полотном укриті,
Росою Божою умиті,
Біліють. Весело землі:
Цвіте красується цвітами.”

(“Чума”)

“Насилу
Прийшла додому. Подивилась:
Цвіти за образом святим,
І на вікні стоять цвіти”.

(“Марина”)

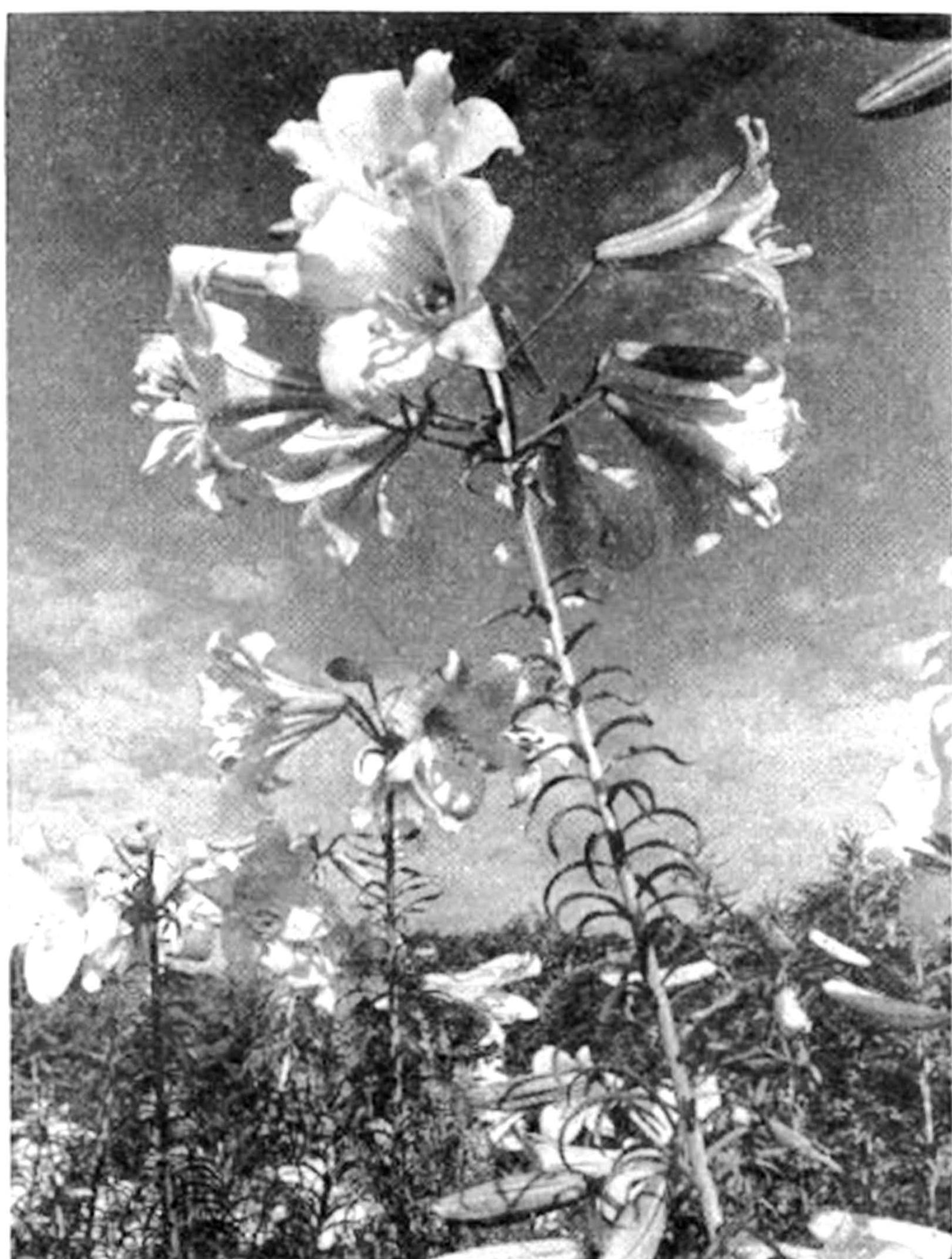
“На току й на ниві:
І діточки, як квіточки,
Й самі чорнобриві”.

(“Москалева криниця”)

І, здається, найвищу інтимно-ліричну алгорію свого світовід-
чування він висловив ось у цьому вірші:

“Квіти мої—діти!
Нашо вас кохав я, нашо доглядав?
Чи заплаче серце одно на всім світі,
Як я з вами плакав?...”

“Думи мої, думи мої,
Квіти мої—діти!
Виростав вас, доглядав вас,—
Де ж мені вас діти?...”

Лілей

Лілея

Серед цих квітів, що їх у своїх творах згадує Т. Шевченко, особливо підкреслюється ним лілея. Відомо ж бо, що поет, коли ще був хлопчиком, одного разу сидів біля прихильного квітника та й роздумував над тим, як то квіти ростуть та як вони забарвлюються різними кольорами. А потім, підійшовши до лілеї, став їй пильно пристягатися й ніжно гладити; вона за кожним до-

торкненням гойдалася, аж нарешті він її потиснув так, що вона тріснула, і схилила свою голівку. Ця подія завдала Тарасикові великої скорботи. На другий день він мершій побіг до своєї квітки, і думав, що вона віджила, звелася; але він побачив, що вона померла. Сумний стояв він біля квітки, аж ось він помітив, що з бічних пуп'яхів почали розвиватися нові квіти, і він зрадів, що твориться нова квітка, а з нею й нове життя.

Лілея стала символом невинності, короткого життя, надії і благородства душі.

Ось лілея в Т. Шевченка:

"Скажи ж мені, мій братіку,
Королевий цвіте!"
"Я не знаю, моя сестро!"
І цвіт королевий
Схилив свою головоньку
Червоно-рожеву
На білее, пониклее
Личенько лілеї,—
Сам Господь витав над ними
І творив святеє
Землі грішній... І лілея
Росою-слізовою
Заплакала і сказала:..."

"А весною процвіла я
Квітом при долині,—
Квітом білим, як сніг білим,
Весь гай освітила."

—
"І дівчата заквітчались,
І мене назвали
Лілесю-снігоцвітом:
І я розцвітати
Стала в гаю і на полі,
І в білих палатах..."

(“Лілея”)

"В садах кохалися, цвіли,
Неначе лілеї, дівчата..."

(Присвята Б. Залеському)

"Мале дівча, і красотою
Святою, чистою красою,
Як та лілея, цвіла..."

(“Неофіти”)

"Така, як ти, колись лілея
На Йордані процвітала".

(N. N.)

“Не зри!
Сльозу пророчую утри,
Заквітчай голову дівочу
Лілсями, та тим рясним,
Червоним маком, та й засни
Під явором у холодочку.”

Лілея

(*Lilium L.*)

"І здягом чого ви клопочetesя? Погляньте на польові лілеї, як зростають вони,—не працюють, ані прядуть".

(Луки, 6. 27)

Історичні згадки про лілею давні-прадавні. Ісус Христос у притчах згадує її. Майже всі народи християнської релігії приносять її у своїх святинях як жертву Богові.

В Україні її відміна *L. Martagon* росте в гаях, лісах, на горах та на підгір'ї. По всій Україні її залюбки плекають у квітниках. Листя лілеї ланцетувате формую, яснозелене. На верху стеблині квіти творять собою китяги-вони паучі, формую дзвінка, а віночок квітки складається з 6-х листочків. Вони цвітуть білою, жовтою, рожевою й карміновою барвами.

Барвінок

Барвінок можна б, мабуть, назвати національною квіткою нашого народу. Україна є найбільш любимою його країною. Барвінок—це в Україні загально відома квітка. Барвінок—це один з елементів українських дохристиянських обрядів: він символізує собою дівочу невинність, отже він був необхідним на весіллі. Звідси й вислів "барвінок рвати" означає: любовна зустріч дівчини з хлопцем. Але барвінок належить до тих квіток, що їх найбільше садять на могилах. Епітетом "зелений барвінок" дівчата піжно окреслюють любимого хлопця. Ось зразки барвінкових мотивів у народніх піснях і висловах:

"Ой, ти, козаче—зелений барвінку,
Прийди до мене хоть у недільку!"

— — —
"Пусти ж мене, мати, барвінку рвати,
А вже ж наші вороженьки полягали спати!"

У поезії Т. Шевченка барвінок є елементом у такому самому аспекті, що й у народній творчості:

"Встала й весна, чорну землю
Сонну розбудила,
Уквітчала її рястом,
Барвінком покрила".

(“Гайдамаки”)

"Барвінок цвів і зеленів,
Слався, розстилався,

Та недосвіт перед світом
В садочок укрався".

(Н. Я. Макарову).

"Сотник.

Стрівай, стрівай, простоволоса!
Дуринька: де б же ти взила
Того барвінку заквітчатись?"

Настя.

"А коло тину... Там такий
Поріс зелений та хрещатий,
та синій, сине-голубий
Зацвів..."

А барвінок,
Барвінок хрещатий
Притоптаний коло тину
Засихає, в'яне".

("Сотник")

"На городі коло броду
Барвінок не сходить,—
Чомусь дівчина до броду
По воду не ходить".

("На городі коло броду")

"І твій барвінок хрещатий
Заріс могилою, ждучи
Тебе, неквітчану"...

("Осика")

"І барвінком, і рутою,
І рястом квітчає
Весна землю, мов дівчину
В зеленому гай".

("Неволынник")

"Не раз такому любо стане,
Не раз барвінком зацвіте,
Отак буває, в темну яму
Святеє сонечко загляне,
І в темній ямі, як на те
Зелена травка поросте".

(1849).

Барвінок

Барвін, барвінець, вінець-барвінець, барвінок зелений, барвінок хрещатий, барвінок крячастий, барвінонько, барвіночок, барвінчик, барвінчик.

(*Vinca L.*)

"Дівчию, сіра утко, чи сватаєш хутко?"

"Козаченьку, барвіночку, хоть і в неді-
лочку".

(Нар. примовки).

Барвінок—чарівна, дика, українського походження квітка. По всій Україні, особливо ж у Криму, ростуть в дикій формі *V. minor* L., *V. major* L. та *V. herbaceae* L.

Форма барвінку: зелені корочки з поповзними кріпкими стеблинами. Листки вічнозелені, лискучі; квіти виростають з листових кутів; вони великі, цвітуть червоную або білою барвами. Усі роди барвінку добре ростуть на кожному ґрунті, а особливо ж у затінку. На похилих місцях Стрилецького й Хомидського степів найбільше росте барвінок *V. herbaceae* з великими квітами синьої барви.

Барвінок особливо чудово виглядає навесні в лісі; коли під деревами вже глибоко сяде сніг, тоді місцями виглядають цупкі зелені хрещики барвінку:

Мак

Ону квіточку—на хлібних ланах знають навіть діти, бо вона майже скрізь в Україні звеселяє людське око, оживляючи золотисті хвилі хлібної пашні,—це дикий мак.

Червоний цвіт маку в народній творчості символізує собою красу й здоров'я молодості,—як ось у пісні:

“Ой, у полі сніги лежать,
По долинах води стоять,
А по шляхах маки цвітуть;
То ж не маки червоненькі,
То чумаки молоденькі
Битим шляхом у Крим ідуть”.

Наші древні предки у своїх старих мітологічних обрядах, а особливо дівчата у своїх піснях на празник Купала також згадували за цвіт маку: як брат зарубав сестру, посіяв її маковим зерном і з цього згодом виросло тризілля: васильки, барвінок і любисток.

У мітологічних часах макові приписували магічну силу, що захищала перед злими духами (демонами). Це давнє повір'я згодом “християнізувалося” в народі: свяченім маком обсипали те місце, яке захищали перед доступом злого духа. Староєврейську назву “Макавей” через народну етимологію народ вияснив: “Маковей”, від слова “мак”, і на свято Макавей святять мак.

Мак в Україні—степова рослина також дуже давнього походження, як і культурні хлібні рослини, що з ними він нерозлучно товаришує. Він не може відокремитися від “культурного степу” й прилучитися до дикої флори, бо тоді він скоро щезнув би, а це тому, що життєве спорядження силує його до перебування між тонкостебельним високим збіжжям. Цю многолітню культурну рослину в Україні плекають і в приватних квітниках.

У поезії Т. Шевченка маковий цвіт символізує собою так само, як і в народній творчості, первісну (не вилекану) красу й здоров'я. Ось зразки з Шевченкових поезій:

"А між парубками,
Як маківка між квітами,
Цвіте розцвітає".

(“Черниця Мар’яна”)

"Катувала мордувала,
Та не помогало:
Як маківка на городі
Ганна розцвітала".

(“Утоплена”)

Мак

Сліпий мак, сліпак, видюх, мачок, зіркатий мак, зіркач.

(Papaver L.)

Є це однорічні або багаторічні рослини. Листки мають пірнатоподібну форму. Квіти великі, сидять на стеблинах поодинці. Відомих їх є 100 видів. Ростуть на кожному ґрунті, вони світло-любні.

Садки

На основі літописів та інших літературних пам'яток відомо, що сади в Україні були культивовані ще за дуже старих часів. Уже року 1259-го літопис подає, що король Данило Галицький в Холмі зasadив був сад—“посади сад красен”. У літописах згадується також сад Києво-Печерського Монастиря—“ідеже зельє сяще и дрєва плодовита”. За того давнього часу з овочевих дерев найбільше культивовано яблуню.

В Україні є старе оповідання, що колись жив селянин Олекса Ічасливий, і на його хаті завжди гніздилися бузьки, а це, звичайно, була ознака родинного щастя. І ось його син одного разу зрубав у лісі дику яблуню-кислицю; пташки злетілися й за це спалили їхню хату, а самі відлетіли у вирій. І тому матері в Україні вчать своїх дітей шанувати бузьків, дикі яблуні, грушки й черешні. Це старе оповідання відзеркалює щиру любов нашого народу до овочевих дерев.

І справді, селяни дуже шанують ці дикі дерева, а на Волині, Київщині й Поділлі з них постали малі садки.

Чистенькі білі хатки під солом'яними стріхами в Україні при-

крашують найбільше вишні. Вишня—це невідлучна посестра української хатини, і Т. Шевченко згадує її у своїх творах:

“Садок вишневий коло хати,
Хруші над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають, ідучи, дівчата,
А матері вечерять ждуть”.

(“В казематі”)

“Сонце заходить, горі чорніють,
Іташечка тихне, поле німіє;
Радіють люди, що одпочинуть.
А я дивлюся і серцем лину
В темний садочок на Україну.
Лину я, лину, думу гадаю,
І ніби серце відпочиває”.

(“Вечір”)

Набухана лапками бруньок вишня завжди взимі тулилась до вікон українських селянських хатинок, а в травні вона обсилає хату пелюстками білого цвіту та росою. Рясний вишневий цвіт віщує селянам гарний урожай озимини.

“В садочку, квітами повита,
На пригорці собі стойть,
Неначе дівчина, хатина”.

(“Сестрі”)

Згадуючи сади, Т. Шевченко чудово звеличує й саме українське село:

“Село. — і серце одпочине...
Село на нашій Україні—
Неначе писанка. Село
Зеленим гаєм поросло.
Цвітуть сади, біляють хати,
А на горі стоять палати,
Неначе диво, а кругом
Широколистій тополі,
А там і ліс, і ліс, і поле,
І сині гори за Дніпром...
Сам Бог вітає над селом!”

(“Княжна”)

“По-лід горою: по горі
Садочок темний, а в садочку
Лежать собі у холодочку,
Мов у раю, мої старі.
Хрести дубові посхилиялись,
Слова дощем позаливались...”

(“Ми в купочці колись росли”).

“Між горами старий Дніпро,
Неначе в молоці дитина,

Красується, любується
На всю Україну;
А покад ним зеленіють
Широкі села".

(“І виріс я на чужині”).

З великою чистою любов'ю до України Т. Шевченко переживав велику скорботу за поневолений народ. Цю недолю закутого в кайдани феодальним ладом (кріпаччиною, панчиною) народу він описав у своїх творах, при тому згадуючи й садки:

“Аж страх погано у селі:
Чорніше чорної землі
Блукають люди: повсихали
Сади зелені, погнили
Біленькі хати, повалились,
Стави бур'яном поросли”.

(“Думка”)

Т. Шевченко не тільки природу зображує в чарівних формах і барвах, але в його творах “без почину й краю” пишається безмежною красою і вся Україна:

“Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють,
Між ярами над ставами
Верби зеленіють.
Сади рясні похилились,
Тополі по волі
Стоять собі, мов сторожі,
Розмовляють з полем.
І усе те, вся країна
Повита красою
Зеленіє, вмивається
Ранньою росою;
Вмивається, красується,
Сонце зустрічає,—
І нема тому почину,
І краю немає...”

(“Сон”)

По повороті з тяжкого заслання він постійно мріяв про хатину над Дніпром і про тиху дружину. У своїх листах до брата Варфоломея просив закупити клаптик землі та збудувати хатину, а сам він у холодному Петербурзі мріяв про сподіване спокійне життя в майбутньому:

“Посажу коло хатини
На спомин дружині
І яблуньку і грушеньку,
На спомин єдиний.

Бог дасть виростуть! Дружина
Під деревами тими
Сяде собі в холодочку
З дітками малими.
А я буду груші рвати,
Діткам подавати...
З дружиною єдиною
Тихо розмовляти.
"Тоді, серце, як бралися,
Сі древа садив я...
Щасливий я!" І я, друже,
З тобою щаслива".

(“Подражаніє Едуарду Севі”).

“Поставлю хату і кіннату,
Садок-райочок насажу.
Посижу я і похожу
В своїй маленькій благодаті.
Та в одині-самотині
В садочку буду спочивати.
Присниться діточки мені,
Веселая присниться мати.
Давнє—колишній та ясний
Присниться сон мені... і ти!
Ні, я не буду спочивати,
Бо ти приснішся. І в малий
Райочок мій спідтиха-тиха
Підкрадешся, наростиш лиха...
Запалиш рай мій самотній”.

(Л.)

Хліборобство

Наш народ—це передусім народ хліборобства. Він, поза хліборобством, коли вимагала наша Батьківщина, покидав свої хутори, своїх дітей, жінок та суджених, і линув до могутнього орлиного гнізда Січі-матері, до гнізда найчесніших і найсміливіших синів нашого народу і широкими грудьми боронив свою віру і свою Вітчизну. Він віками волелюбним народнім серцем і великою любов'ю до свого чорнозему, тримаючи в одній руці чепіги плауга, а в другій—меч, створив величну історію, героїчний епос та історичну славу нашого народу. Усе те, що віками творилося на черноземі України, стало частиною душі українського

Жнива в Україні

Акравель мистця-маліяра П. Холодного (молодшого)

народу. Пошану і любов до хлібних рослин і до землі наш народ виявив у своїй словесній, зокрема ж в обрядовій творчості та глибокій народній мудрості й мистецтві: у піснях, вишивках, звичаях та обрядах,—а все це спадщина нашої старої, передісторичної культури.

На покутті селянської хати завжди красувався, як символ, сніп збіжжя. Хліб міцніший за зброю, дорожчий за діаманти й золото, гарніший за найкращу квітку; його, як і саму себе, людина проєктує у вічність. Наш народ хлібне зерно оспівує в піснях, згадує в переказах і легендах; він став основою людських законів. Український селянин-трудівник має почесне звання хлібороба, а Україна є кормилькою значної частини Європи.

І немає на світі праці почеснішої за хліборобську. Хлібороб в історії людства всіх часів, як і тепер, дає людству найбільший скарб—хліб.

Наш український хлібороб так прив'язаний до землі, і так любить її, що з нею в домовину лягає та з нею на суд до Бога йде.

Батьки Т. Шевченка також були хліборобами, і він у своїх творах відвів багато місця хліборобським елементам у їхньому значенні як у прямому, так і в символічному:

“Орю
Свій переліг—убогу ниву,
Та сію слово: добре жнива
Колись-то будуть...
Орися ти, моя ниво,
Долом та горою,
Та засійся гарно, ниво,
Волею ясною!
Орися, розвернися,
Полем розстелися,
Та посійся добрым житом,
Долею полийся!
Розвернися на всі боки,
Ниво-десятиріо!
Та посійся не словами,
А розумом, ниво!
Вийдуть люди жито жати—
Веселій жнива!...
Розвернися, розстелися,
Убогая ниво!”

(“Думка”)

“Пісениця, жито
На добрім сіялось рану,
А люди так собі пожиуть
І скажуть: “Цесь його убито
Сердечного на чужині!...
О горе—горенько мені”.

(“Думка”)

“Ой у полі жито, копитами збито . . .”
(Народня пісня).

“Верніться, дивіться:
Жита похилились,
Де паслися ваші коні,
Те тирса шуміла ”

(“До Основ’яненка”)

“На ниву в жито уночі
На полі, на роздоллі
Зліталися по волі”.

(“Сичі”)

Колос пшениці в Україні

“Поки росте з того зерна
Або кукіль, або пшениця.
Бо ми не знаємо, що твориться
У Його там”.

(“Петрусь”)

“На панщині пшеницю жала:
Втомилася... не спочиватъ
Пішла в снопи, пошкандибала
Івана, сина годуватъ”.

(“Сон”)

“З того часу в Україні
Жито зеленіє”.

(“Епілог”)

“На лан жито жати:
Жито жали, в копи клали,
Гуртом заспівали”.

(“Гамалія”)

Пшениця

Пшеничка, пшениченька, ярина, ярка,
озимина, кубанка, усатка, вусачка, гирка,
голька, стрижачка, арнаутка, білотурка,
чорнотурка.

(*Triticum vulgare* Vill.)

“Хліба нашого насуш-
нього подай нам на ко-
жен день”.

Лук. XI. 3.

Історія пшениці в Україні має за собою тисячі років. Уже в періоді трипільської культури (4 тисячі років тому) наші предки сіяли пшеницю. Археологи знайшли її насіння в глиняній обмазці стін, на долівках селищ та в глиняних посудинах обгорілі її зерна з часів трипільської доби. Серед усіх збіжевих рослин займає вона тепер перше місце. З-поміж кількох відомих видів пшениці найбільше значення в збіжевій культурі мають два її види: пшениця тверда та пшениця м'яка. Тверда пшениця культивується в Україні на чорноземі, і вона є південно-степовою рослиною; а м'яка пшениця культивується по всій Україні, має озимі сорти, а найкращий з них—це так звана “Українка”.

ЖИТО

(*Secale cereale L.*)

"Косивши дядько на улісі жито,
Об жовтий череп косу затупив".
(Пісня).

Традиція жита не така стара, як пшениці, однак його історія також ховається в сизій давнині. Дехто з філологів каже, що слов'янське слово "жито" походить від слова "жати", інші ж філологи вбачають його зв'язок із словом "життя".

Дуже докладно згадане й описане жито в українському літописі "Повість временних літ" з XI століття. Нестор (1055-1115) згадує жито в творі "Житії Преп. Феодосія".

Жито—головна хлібна рослина в тих північних і середніх районах України, де культура пшениці обмежена.

Природа і Вітчизна

У цій книжечці я подав—у найзагальніших рисах—огляд деякого числа тих рослин, що типові для обличчя природи України і що більшою чи меншою мірою з давніх-давен стали активними співфакторами в духовому житті українського народу: одні з них ще з мітологічних часів зберегли за собою традицію присуваної їм магічної сили, і такими вони виступають в обрядовій творчості; інші ж відбилися поетичними образами у словесності (у піснях, казках, тощо) з мистецьких спонук; а деякі дали собою матеріал для засобів образності щоденної мови.

У всіх цих ролях рослинні елементи виступають і в творчості Т. Шевченка, але з тим поглибленим, що притаманне духові творчого генія.

Патріотизм—це природні почуття людини, що являються наслідком виховання духа людини в атмосфері її Батьківщини: мови, традиції, звичаїв і т.д. та відчуваючі органічної спільноти з народом. Одним із складових елементів образу Батьківщини, що людина від колиски і почерез час свого зростання формує у своїй душі, являється також і природа Батьківщини. Тому-то і в Шевченка образи природи України становлять собою невід'єм-

ну частину образа його Вітчизни. Коли Шевченко на чужині згадує природу України, то ці образи викликають собою цілісного образа України—її минуле й сучасне. І навпаки: згадування навіть самої назви "Україна" саме собою викликає згадки про природу України.

Засоби й форми мислення Шевченка асимільовані природою України аж настільки, що навіть не-українські теми він іноді мислити українськими формами, і в тому також формами елементів української природи. Напр., ріка Ніл (в Єгипті) показана в українському рослинному обрамуванні:

"У Нілі скупанеє спить
В пелюшках долі, під вербою,
Литяточко. А між лозою
З лози колисочку плете
Та плаче праведная мати..."

("Марія")

На чужині (в Петербурзі, чи на Сибірі) Шевченко тільки тоді міг творити, коли очима душі відривався від чужої природи і викликав в уяві образи України; коли ж, однак, він споглядав на чужу природу, не відриваючись від неї у свій уявний український світ, то його муза німіла,—і тому він писав у Петербурзі:

"За карії оченята,
За чорні брови
Серце рвалося, сміялось,
Виливало мову,
Виливало, як уміло,
За темній ночі,
За вишневий сад зелений,
За ласки дівочі...
За степи та за могили,
Що на Україні,
Серце мліло, не хотіло
Співати на чужині...
Не хотіло в снігу, в лісі
Козацьку громаду
З булавами, з бунчугами
Збирати на пораду...
Нехай душі козацькії
В Україні витають—
Там широко, там весело
Од краю до краю...
Як та воля, що минулась,
Дніпр широкий—море,
Степ і степ, ревуть пороги,
І могили—гори".

("Думи мої")

Люди й природа України в Шевченкових образах наподібнюються одне до одного:

“І барвінком, і рутою,
І рястом квітчає
Весна землю, мов дівчину
В зеленому гаї.
І сонечко серед неба
Опинилось, стало,
Мов жених той молодую,
Землю оглядало”.

(“Неволынник”)

Природа співдіє з людьми навіть тоді, коли вона не гармонізує з долею народу, але вона служить тут світлим фоном, щоб силою контрасту тим чіткіше підкреслити понурі моменти в житті народу:

“Чума з лопатою ходила,
Та гробовища рила, рила,
Та трупом, трупом начиняла,
І “со святими” не співала,
Чи городом, чи то селом
Мете собі, як помелом.
Весна. Садочки зацвіли,
Неначе полотоном укриті,
Росою Божою умиті,
Біліють. Весело землі:
Цвіте, красується цвітами,
Садами темними, лугами.
А люди бідні в селі,
Неначе злякані ягнята,
Позамикалися в хатах
Та й мрутъ...”

(“Чума”)

Природа своєю буйною шатою намагається закрити всі жахливі сліди самооборонної боротьби українського народу з сусідами-окупантами, але вона не може запобігти одному лиху: людській злості.

“Ніде не чути людської мови;
Звір тільки виє по селу,
Гризучи трупи. Не ховали,
Вовків ляхами годували,
Аж поки снігом занесло
Огризки вовчі...
.....

Встало й весна, чорну землю
Сонну розбудила,
Уквітчала її рястом,
Барвінком укрила;
І на полі жайворонок,
Соловейко в гаї

Землю, убрану весною,
Вранці зустрічають...
Рай та й годі! А для кого?
Для людей! А люди?
Не хотять на Його й глянути,
А глянути—огудята.

.....
Не спинила весна крові,
Ні злості людської,—
Тяжко глянути..."

(“Гайдамаки”)

Весна домінує в творах Шевченка,—вона виступає в нього, як стихійна сила життя, що воює з мертваччиною зими:

“Весна зиму проганяє,
І зелений по землі
Весна килим розстеляє...”

(“Відьма”)

Круг року Шевченко окреслює не за принципом астрономічним, а за принципом зміни барви рослинної—у трьох фазах: зелена (весна й літо), золота (осінь) і біла (зима):

“Ой діброво, темний гаю!
Тебе одягає
Тричі на рік... Багатого
Собі батька маеш.
Раз укриє тебе рясно
Зеленим покровом,—
Аж сам собі дивується
На свою діброву...
Надивившись на доиненьку
Любу, молодую,
Возьме її та й огорне
В ризу золоту,
І сповиє дорогою
Білою габою,
Та й спать ляже, втомивши
Турбою такою”.

(“Ой діброво”)

Причина, що спонукує Шевченка до споглядання на природу України й переживання містерії її життя, має естетичний характер: краса природи; але кінцевий вислід цього естетичного відношення має філософський характер: маєstat природи обдає Шевченка відчуттям вічності, яку він з нею разом переживає й усвідомлює собі її:

“Край неба палає,
Соловейко в темнім гаї

Сонце зустрічає.
Тихе сенько вітер віє,
Степи, лани мріють,
Між ярами над ставами
Верби зеленіють.
Сади рясні похиляться,
Тополі по волі
Стоять собі мов сторожі,
Розмовляють в полі.
І все то те, вся країна,
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Ранньою росою,
Вмивається, красується,
Сонце зустрічає;
І нема тому почину,
І краю немає".

(“Сон”)

Як на українському плодючому чорноземі росте буйна й багата своєю різноманітністю форм і барв рослинна шата, що з квітів видає собою овочі, так на багатому фоні переживання української природи в Шевченка рожаться глибокі мислі-думи:

“Сонце заходить, гори чорніють,
І ташечка тихне, поле німіє;
Радіють люди, що одпочинуть.
А я дивлюся і серцем лину
В темний садочок на Україну;
Лину я, лину, думу гадаю,
І ніби серце одпочиває.
Чорніє поле, і гай, і гори,
На синє небо виходить зоря”.

(“Сон”)

Натомість однотонна й убога природа Московщини обдає поета настроєм пустоти й безнадійності:

“Лечу, лечу, а вітер віє;
Передо мною сніг біліє,
Кругом бори та болота,
Туман, туман і пустота”.

(“Сон”)

Образ пустоти природи, звичайно, не може засівати собою уяву поета багатством нових образів і думок. В Україні ж буйна рослинна шата з її багатою різноманітністю форм (видів рослин) і барв розбуджує й актуалізує для себе вияву творчу потенцію Шевченка.

Як Шевченко розумів істоту мистецької творчості—це він висловив у своєму філософсько-мистецькому “вірую” в творі “Пе-

ребеня": він не вірить, що люди розуміють істоту душі поета; коли б вони побачили душу поета такою, якою вона є, то назвали б його ненормальним і насміялися б з нього. Поезію, цебто твір надхнення, Шевченко вважає "Божим словом", а поетичне творення він називає "розмовою з Богом", і тому поет є дійсним собою тільки тоді, коли він на самоті, а не творить на замовлення людей, згідно з вимогою: "скачи, враже, як пан каже".

І тут слід особливо підкреслити, що його філософія поетичної творчості також невід'ємна від пейзажу України—з його домінатним фоном—степом, вкритим буйною рослинною шатою:

"Вітер віє, повіває,
По полю гуляє,
На могилі кобзар сидить
Та на кобзі грає.
Кругом його степ, як море
Широке, синє;
За могилою—могила,
А там—тільки мріє..."
.....

Старий заховавсь
В степу на могилі, щоб ніхто не бачив,
Щоб вітер по полю слова розмахав,
Щоб люди не чули,—бо то Боже слово,
То серце по волі з Богом розмовляє,
То серце щебече господнюю славу..."
.....

Добре єси, мій кобзарю,
Добре, батьку робиш,
Що співати, розмовляти
На могилу ходиш!
Ходи собі, мій голубе,
Поки не заснула
Твоє серце, та виспівуй,
Щоб люди не чули.
А щоб тебе не цурались—
Потурай їм, брате!...
Скачи, враже, як пан каже:
Нате він багатий!"

ПРАЦІ ЦЬОГО Ж АВТОРА

Надруковані:

1. Атлас малюнків до "Дендрології" Проф. Д-ра Б. Іваницького. Франкфурт, 1947.
2. T. Onufrijchuk, The Production of Speltoid Mutants in Spring Wheat by X-irradiation. Winnipeg, 1953.
3. Ф. Онуфрійчук, Складні Процеси Життя Рослин. Вінніпег, 1955.
4. Ф. Онуфрійчук, Квіти. Вінніпег, 1956.
5. Ф. Онуфрійчук, Хатні Рослини. Вінніпег, 1957.
6. Ф. Онуфрійчук, Душа і Квіти в Давніх Релігіях. Вінніпег, 1958.
7. Ф. Онуфрійчук, 35-ліття Української Православної Громади в служенні Боговій Народові. Вінніпег, 1960.
8. Ф. Онуфрійчук, Світ Рослин у Творах Т. Шевченка. Вінніпег, 1961.

